

tefsiri mahiyetinde olması İbn Keysân'a nisbeti konusunda şüphe uyandırmıştır (Arberry, III, 19, nr. 3538). Pellat, bu eserin Şif Vezir Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Ali el-Mağribî'ye (ö. 418/1027) ait olabileceğini ileri sürmektedir (*El² (Fr.) Suppl., s. 390). Eser üzerinde U. Y. İsmâil tarafından *A Critical Edition of al-Mašâbih fi Tafsir al-Qur'ân al-'Azîm Attributed to Ibn Kaysân en-Nahvî* adıyla doktora tezi hazırlanmıştır (1979, Manchester). 6. (*Kitâbü*) *Mešâbihu'l-küttâb* (İbnü'n-Nedîm, s. 370). İbn Kuteybe'nin *Edebü'l-kâtib*'i gibi kompozisyon kurallarına dairdir. Eseri *Mešâbihu'l-Kitâb* olarak kaydetmek suretiyle *Kitâbü Sibeveyhi* ile veya Kur'an'la (kıraat ve tefsir) ilgili görenler de vardır. 7. *el-Farq beyne's-sîn ve's-şâd* Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan (Koşuşlar, nr. 1096/41, vr. 256^b-257^b) *Fevâ'id ğaribe mülâhhaşa min Kitâbi'l-Farq beyne's-sîn ve's-şâd* başlıklı risâle bu eserden bir parça olmalıdır. 8. *Ğalaṭu Edebî'l-kâtib*. İbn Kuteybe'nin *Edebü'l-kâtib*'inin eleştirisine dairdir. 9. *el-Mühezzeb fi'n-naḥv*. Bir nüshası Kahire'de Muhammed Atıyye el-Kehrebâî özel kütüphanesinde bulunmaktadır (bu eserlerin yazma nüshaları için bk. GAS, IX, 159-160).*

İbn Keysân'ın kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *el-Emâlî* (Zec-câcî'nin *İstikâku esmâ'llâh* adlı eserinin kaynaklarındandır); *el-Burhân*; *Haddü* (*Kitâbü*) *'l-Fâ'il ve'l-mef'ûli bih*; *el-Ha-kâ'ik*; (*Kitâbü*) *'s-Şâzânî fi'n-naḥv*; *el-Kâfi fi'n-naḥv*; (*Kitâbü*) *'l-Muhtâr* (fi 'ileli'n-naḥv) [(*Kitâbü*) *'İleli'n-naḥv*] (üç cilt olduğu kaydedilen eser, müellifin Kûfe dil mektebinin görüşlerinin hüccet ve illetlerini beyan ettiği kitabı olmalıdır); *Muhta-şarü'n-naḥv* (*el-Muhtaşar fi'n-naḥv*); *Kitâbü'l-Hicâ* (*ve'l-hat*); (*Kitâbü*) *'l-Lâmât*; (*Kitâbü*) *'l-Maḥşûr ve'l-memdûd*; (*Kitâbü*) *'l-Müzekker ve'l-mü'ennes*; (*Kitâbü*) *'t-Taşârif*; *Me'âni'l-Kur'ân* (*el-'Aşerât*); (*Kitâbü*) *'l-Kırâ'ât*; (*Kitâbü*) *'l-Vakf ve'l-ibtidâ'*; *Ğaribü'l-hadiş*. İbrâhim el-Bennâ *İbn Keysân en-Nahvî*: *hayâtü-hû, âşarühû, ârâ'üh* (Kahire 1395/1975), Ali Mezher el-Yâsirî, *Ebû'l-Hasan b. Keysân: ârâ'ühü'n-naḥviyye* (Bağdad 1399) adıyla birer eser yazmış, Muhammed b. Hammûd ed-Da'cânî de *İbn Keysân en-Nahvî* adıyla yüksek lisans çalışması hazırlamıştır (1398/1978, Câmiatü Ümmi'l-kurâ külliyyetü's-şerâf [Mekke]).

BİBLİYOGRAFYA :

Zec-câcî, *el-İzâh fi 'ileli'n-naḥv* (nşr. Mâzin el-Mübârek), Beyrut 1406/1986, s. 50, 79, 132; a.mlf., *Mecâlisü'l-'ulemâ'* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Küveyt 1962, tür.yer.; Ebû't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibü'n-naḥviyyîn* (nşr. M. Ebû'l-Fazl), Kahire 1375/1955, s. 87-88; Sîrâfî, *Aḥbârü'n-naḥviyyîne'l-Başriyyîn* (nşr. M. İbrâhim el-Bennâ), Kahire 1405/1985, s. 113-114; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Şüveymî), s. 173, 227, 369-370, 374; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-İmtâ' ve'l-mü'âne* (nşr. Ahmed Emîn - Ahmed ez-Zeyn), Kahire 1373/1953, III, 6; İbn Mis'ar et-Tenûhî, *Târîhu'l-'ulemâ' fi'n-naḥviyyîn* (nşr. Abdülfettâh M. el-Hulv), Cize 1412/1992, s. 51-52; Kemâled-din el-Enbârî, *el-İnşâf fi mesâ'ilil-hilâf beyne'n-naḥviyyîne'l-Başriyyîn ve'l-Küfiyyîn* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1389, tür.yer.; a.mlf., *Nüzhetü'l-elibbâ'* (nşr. M. Ebû'l-Fazl), Kahire 1386/1967, s. 64, 69, 235; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XVII, 137-141; İbnü'l-Kiftî, *İn-bâhû'r-ruvât*, III, 57-59; Radî el-Esterâbâdî, *Şer-hu'l-Kâfiye*, İstanbul 1305, tür.yer.; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tezkiretü'n-nühât* (nşr. Afif Abdurrahman), Beyrut 1406/1986, tür.yer.; a.mlf., *İr-tişâfû'd-ğarab min lisâni'l-'Arab* (nşr. Mustafa Ahmed en-Nemmâs), Kahire 1417/1997, tür.yer.; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XVI, 136, 329-330; Safedî, *el-Vâfi*, II, 31-32; Süyûtî, *Hem'u'l-hevâ-mi' şerhu Cem'i'l-cevâmi'*, Kahire 1949, tür.yer.; a.mlf., *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 18-19; *Keşfü'z-zu-nûn*, II, 1455; Abdülkadir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, tür.yer.; Ahlwardt, *Verzeichnis*, VI, 513, nr. 7440; Brockelmann, *GAL*, I, 110; *Suppl.*, I, 171; Hâlid el-Ezherî, *et-Taşriḥ 'ale't-Tavzih*, Kahire 1954, tür.yer.; A. J. Arberry, *The Chester Beatty Library A Hand List of the Arabic Manuscripts*, Dublin 1958, III, 19, nr. 3538; Sezgin, *GAS*, I, 48; IX, 158-160; Şevki Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, Kahire 1968, s. 246-251; Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-naḥviyyîn ve'l-lugaviyyîn* (nşr. M. Ebû'l-Fazl), Kahire 1392/1973, s. 153; Saïd el-Efgânî, *Min Târîhi'n-naḥv*, Beyrut 1398/1978, s. 91, 94; Ali Mezher el-Yâsirî, *Ebû'l-Hasan b. Keysân: ârâ'ühü'n-naḥviyye*, Bağdad 1399, tür.yer.; Abdülkerîm Cevâd Kâzım ez-Zebîdî, *Dirâse naḥviyye*, Cidde 1403/1983, s. 176; Mahmûd Hüseyin, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye*, Beyrut 1407/1986, tür.yer.; Muhtâr Ahmed Deyre, *Dirâse fi'n-naḥvü'l-Kûfi*, Beyrut 1411/1991, tür.yer.; H. Fleisch, "İbn Kaysân", *El² (Fr.)*, III, 844; Ch. Pellat, "İbn Kaysân", *a.e. Suppl.*, s. 389-390.

İSMÂİL DURMUŞ

İBN KİLLİS

(ابن كلس)

Ebû'l-Ferec Ya'kûb

b. Yûsuf b. İbrâhîm

b. Hârûn b. Dâvûd b. Killis

(ö. 380/991)

Yahudi asıllı Fâtımî veziri.

318'de (930) Bağdat'ta doğdu. Kaynaklarda Hz. Hârûn'un soyundan geldiğini iddia ettiği, bir rivayette ise ünlü şair Samuel b. Âdiyâ'nın neslinden olduğunu

söylediği nakledilmektedir (İbn Hallikân, VII, 27). Bağdat'ta iyi bir öğrenim gören İbn Killis gençliğinde babasıyla birlikte Suriye'ye gitti. Remle'de yerleşip tüccarlara hesap işlerinde yardımcı olmaya başladı. Fakat bir süre sonra tüccarlardan aldığı malların parasını ödemeyip Mısır'a kaçtı (349/960). Mısır'da bulunduğu sırada İhşîdî Hükümdarı Kâfûr'un (966-968) ileri gelen adamlarıyla tanıştı. Hükümdar onu sarayın imar işleriyle görevlendirdi, ardından Dîvân-ı Hâss'ın başına getirdi. Malî ve idarî konulardaki yeteneği sayesinde Kâfûr'un nezdinde itibarı her geçen gün biraz daha artan İbn Killis'e hâcibler, eşraf ve ileri gelen devlet adamları da saygı göstermeye başladılar. Bir süre sonra diğer divanların idaresi de ona tevdi edildi.

İbn Killis, Kâfûr'un devlet erkânına kendisinden övgüyle söz ettiğini ve, "Müslüman olsaydı onu vezir yapardım" dediğini duyunca müslüman oldu (18 Şâban 356/29 Temmuz 967); bir âlimi de kendine ders vermekle görevlendirdi. Bu durum, Vezir Ebû'l-Fazl Ca'fer b. Furât'ın (İbn Hinzâbe) İbn Killis'i kıskanmasına sebep oldu. Kâfûr'un ölümü üzerine Vezir Ebû'l-Fazl, bütün kâtipler ve divan başkanlarıyla birlikte İbn Killis'i de tevkif etti. Ancak İbn Killis çeşitli hediyeler vererek hapisten kurtulmayı başardı ve ardından gizlice Mağrib'e kaçtı. Burada Fâtımî Halifesi Muiz-Lidînilâh'ın kumandanı Cevher es-Sikillî ile görüşerek Muizz'in hizmetine girdi ve onu Mısır'ı ele geçirmeye teşvik etti. Muiz'den büyük itibar gören İbn Killis devlet işlerini yeniden düzenledi ve divan teşkilâtında görev aldı. Muiz-Lidînilâh, Kahire'ye gelip Cevher'i görevden aldıktan sonra İbn Killis'i çağırıp devlet idaresini yeniden tanzim etmesini istedi; İbn Killis de Mısır'da merkezî bir sistem kurdu (*DîA*, XII, 233). Muiz, Aslûc b. Hasan'la iş birliği yaparak Mısır'da yeni bir vergi sistemi kurmasını da emretti. Bunun üzerine haraç, gümrük, cizye ve vakıf kaynaklarını gözden geçirip malî alanda islahat yaptılar. Bu sayede devletin gelirlerinde büyük bir artış sağlandı.

Fâtımîler'in Mısır'ı ele geçirmesi sırasında (358/969) İbn Killis'in Muiz-Lidînilâh tarafından vezir tayin edildiği ve onun Mısır'daki ilk Fâtımî veziri olduğu rivayet edilir (İbn Hallikân, VII, 29). Nüfuzu Halife Azîz-Billâh döneminde zirveye ulaşan İbn Killis'in yıllık geliri 100.000 dinardı. Bu dönemde kendisine "vezîrül-ecell" unvanı verilen İbn Killis bütün askerî, malî ve idarî divanları kontrolü altına aldı. 373'te

(983) gözden düşüp azledildiyse de birkaç ay sonra serbest bırakılıp görevine iade edildi (374/984). Halife Azîz- Billâh, İbn Killis'i ölüm döşeğinde iken ziyarete gitmiş ve kendisine iltifatlarda bulunarak bir isteği olup olmadığını sormuş, İbn Killis de Bizans İmparatorluğu ve Hamdânîler'le barış içinde olmasını, ancak Cerrâhîler'den Müferric b. Dağfel'i ilk fırsatta bertaraf etmesini tavsiye etmiştir (Rûz-râverî, s. 185; Ebû'l-Kâsım İbnü's-Sayrafi, s. 51-52). İslâm tarihinde ilk mühtedi vezir olarak kabul edilen İbn Killis, 5 Zilhicce 380'de (23 Şubat 991) Kahire'de Bâbü'n-nâsr içindeki Dârü'l-vizâre'de öldü (Makrîzî, *el-Hıta*, II, 7). Cenaze namazını bizat Halife Azîz- Billâh kıldırdı ve devlet dairelerini birkaç gün tatil ettirdi. Kendisinin yaptırdığı türbede toprağa verilen İbn Killis için 100 kadar şair mersiye yazmıştır.

Âlim, şair ve edipler İbn Killis'in sarayında toplanır, kendisi de yazmış olduğu eserleri bu meclislerde okurdu. Kadıların, fakihlerin, hadisçilerin, nahivcilerin ve devlet adamlarının da katıldığı bu toplantıların sonunda şairler onu öven şiirler söylerlerdi. *Kitâbü Envâ'i'l-esâ'â* müellifi Hüseyin b. Abdürrahim (İbn Ebî'z-Zelâzil) onun yakın dostları arasında bulunuyordu. Sarayını ve gulâmlarının evlerini korumak için "tâifetü'l-vezîriyye" diye meşhur olan askerî birlik teşkil eden İbn Killis'in (Ebû'l-Kâsım İbnü's-Sayrafi, s. 52) büyük bir servete, 4000 köleye, ayrıca 400.000 dinar değerinde mücevherata sahip olduğu rivayet edilir.

İbn Killis Fâtımî Devleti'ne sadakatle hizmet etmiş, Suriye ve Filistin'deki Fâtımî nüfuzunu güçlendirmek için Dimaşk'ı Alp Tegin'den (Alf Tegin) geri almış, onun halefi Kassâm'ın Suriye ve Filistin'de çıkardığı karışıklıklara son vermiştir. Ezher Camii'ni medreseye dönüştürüp âlimlerin burada ders vermelerini sağlayan ilk devlet adamının İbn Killis olduğu rivayet edilir. Müslüman olduktan sonra özellikle İsmâîlî fıkhiyla yakından ilgilenen İbn Killis, 371 (981) yılında Fâtımî hânedanının Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'nın soyundan geldiğini gösteren yeni bir şecere hazırlamıştır.

Eserleri. 1. *er-Risâletü'l-müzhibe*. Dört bölümden oluşan eserin yazma nüshasının kapağında İbn Killis'in adı yazılmışsa da ilk üç bölümü muhtemelen İsmâîlî fakihî Kâdî Nu'mân'a aittir; son bölüm ise İbn Killis tarafından kaleme alınmıştır. Eserin ilk üç bölümünü Ârif Tâmir

Hamsü Resâ'il İsmâ'iliyye adıyla yayımlamış (Selemiye 1956), tamamı daha sonra neşredilmiştir (Beyrut 1988). 2. *Kitâb fi'l-fıkh* (*Muşannefü'l-vezîr, er-Risâletü'l-Vezîriyye, er-Risâletü'l-'Azîziyye*). İbn Killis'in tahâret, namaz, oruç, hac, zekât, cihad gibi konular hakkında Kâdî Nu'mân'ın görüşlerini esas alarak hazırladığı bir eser olup *Muhtasarü'l-Muşannef* adıyla özetlenmiştir. İbn Killis, 369 Ramazanında (Mart-Nisan 980) Vezir İbnü'l-Furât'ın da hazır bulunduğu bir mecliste bu eserini okumuş, bazı âlimler daha sonra bunu esas alarak fetva vermişlerdir (İbn Hallikân, VII, 30; Poonawala, s. 79). İbn Killis'e nisbet edilen diğer eserler de şunlardır: *Kitâb fi 'ilmi'l-ebdân ve şalâhihâ*, *Kitâb fi âdâbi Resûlillâh*, *Kitâb fi'l-kur'ânât*, *Mensekü'l-haccî'l-kebîr* (Ivanow, s. 41; Poonawala, s. 79).

BİBLİYOGRAFYA :

Yahyâ b. Said el-Antâkî, *Târîhu'l-Antâkî* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Trablus 1990, s. 181-182, 199, 202, 203, 218, 219, 221, 240; Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-ümem* (nşr. H. F. Amedroz), Kahire 1334/1916, s. 185; Ebû'l-Kâsım İbnü's-Sayrafi, *el-Kânûn fi divânî'r-resâ'il* (nşr. Eymen Fuâd Seyyid), Kahire 1410/1990, s. 47-50, 54; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Zekâr), s. 29, 37, 39, 43, 50-52, 54-58; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, VII, 173; İbn Hammâd es-Sanhâcî, *Ahbaru mülûki Benî 'Ubeyd ve sîretühüm* (nşr. Tihâmî Nakara - Abdülhalîm Üveysî), Riyad-Kahire 1401/1980, s. 94; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 657, 661; IX, 18, 58, 77, 86, 110, 117; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ* (Öztürk), III, 100-101; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VII, 27-35; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürr*, VI, 13-14, 159, 173-175, 178, 189, 192, 225-227, 230, 593; Makrîzî, *el-Hıta*, II, 5-8; a.m.f., *İtti'âzû'l-hünefâ* (nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl), Kahire 1416/1996, I, 144, 146-147, 216, 225, 229, 242; ayrıca bk. İndeks; a.e. (nşr. Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed), Kahire 1390/1971, II, 4, 45-47, 51, 175; Aynî, *es-Seyfû'l-mühenned fi sîretü'l-Melikî'l-Mü'eyyed* (nşr. Fehîm Muhammed Şeltût), Kahire 1387/1967, s. 155; İbn Zahirî, *el-Fezâ'ilü'l-bâhire fi mehâsini Mısr ve'l-Kâhire* (nşr. Mustafa es-Sekkâ - Kâmil el-Mühendis), Kahire 1969, s. 105-106, 127-128; Süyûtî, *Hüsnü'l-muâdara*, II, 201, 232; W. Ivanow, *A Guide to Ismaili Literature*, London 1933, s. 41; Ismail K. Poonawala, *Biobibliography of Ismâ'ili Literature* (ed. T. Joseph), California 1977, s. 78-79; Hasan İbrâhîm Hasan, *Târîhu'd-devleti'l-Fâtımiyye*, Kahire 1981, s. 157, 270-272, 277, 292, 295, 298-300, 344, 378, 384, 424, 426-427, 433, 435; ayrıca bk. İndeks; Eymen Fuâd Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye fi Mısr*, Kahire 1413/1992, bk. İndeks; a.m.f., "Fâtümîler", *DİA*, XII, 230, 233; Muhammed Receb Beyyûmî, "el-Vezîr Ya'qub b. Killis", *ME*, XXXV/2 (1963), s. 160-166; C. H. Becker, "İbn Killis", *İA*, V/2, s. 762; M. Canard, "İbn Killis", *EI*² (İng.), III, 840-841; Muhammed Ali Kâzım Bigî, "İbn Killis", *DMBİ*, IV, 521-524.

SAİD ABDÜLFETTÂH ÂŞÜR

İBN KİRÂN

(ابن كيران)

Ebû Abdillâh Muhammed
Tayyib b. Abdülmecid
b. Abdisselâm b. Kîrân
(ö. 1227/1812)

Faslı Mâlikî fakihî
ve Arap edebiyatçısı.

1172'de (1758) doğdu. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. İbn Süde et-Tâvûdî, Muhammed b. Hasan el-Bennânî, Abdülkâdir İbn Şakrûn, Cessûs ve Muhammed el-Hevvârî'den ders aldı. Yetiştirdiği öğrenciler arasında Ebû'l-Feyz Hamdûn İbnü'l-Hâc, Ebû'l-Abbâs İbn Acîbe et-Tîvânî, Abdülkâdir b. Ahmed el-Kühin el-Fâsî ve Muhammed et-Tihâmî el-Bûrî sayılabilir. Dönemin Fas hükümdarı Mevlây Süleyman kendisine büyük bir ilgi göstermiş, derslerinde bulunmuş ve zaman zaman fikirlerine başvurmuştur. İbn Kîrân 17 Muharrem 1227 (1 Şubat 1812) tarihinde Fas'ta vefat etti ve Ravzatülulemâ Kabristanı'nda Vezir Muhammed b. Abdülvehhâb el-Gassânî'nin mezarı yakınına defnedildi.

Eserleri. 1. *Hâşiye 'alâ Evdâhi'l-mesâlik*. İbn Mâlik et-Tâî'nin Arap gramerine dair *el-Elliyye* adlı manzum eserine İbn Hişâm er-Nahvî tarafından yazılan şerhin hâşyesidir (Fas 1315). 2. *Manzûme fi'l-mecâz ve'l-isti'âre* (Fas 1317). Talebesi Bûrî'nin bu esere yazdığı şerh üzerine Muhammed b. Muhammed el-Vezzânî bir hâşiye kaleme almıştır (Fas, ts.). 3. *Şerhu Elliyyeti'l-'Irâkî fi's-sîre*. Hâfız Zeynüddin el-İrâkî'nin eserinin şerhidir (el-Hizânetü'l-âmme [Rabat], nr. 559). 4. *Şerhu'l-Mürşidi'l-mu'în*. İbn Âşir el-Fâsî'nin *el-Mürşidü'l-mu'în 'ale'z-zarûrî min 'ulûmî'd-dîn* adlı eserinin şerhidir (Fas 1296, 1311). 5. *Risâle fi def'i vaşmeti's-şirk 'an cumhûrî'l-tunus* (Mekketbetü Câmîi'z-Zeytûne [Tunis], nr. 1434/3). 6. *Risâle fi'l-elğâz* (el-Hizânetü'l-âmme [Rabat], nr. 657/d). 7. *Şerhu'l-Harîde fi'l-manâlık*. Öğrencilerinden Ebû'l-Feyz Hamdûn İbnü'l-Hâcc'ın manzum eserinin şerhi olup İbnü'l-Hâcc'ın oğlu Muhammed'in yazdığı diğer şerhle birlikte basılmıştır (Fas 1326). 8. *Şerhu'l-Erba'ine hadîşen*. Nevevî'nin eserindeki son on hadise yazdığı şerh olup diğer otuz hadisin onar tanesini de üç ayrı âlim şerhetmiştir (Fas, ts.). 9. *Urcûze fi'l-isti'âre* (Fas 1310). Esere Muhammed b. Muhammed b. Abdülkâdir Bennânî (Fas, ts.) ve Muhammed